

Juhász Lilla

Civil társadalom, modernizáció, IKT – miről üzennek a Wilson-tengelyek?

„A hatalom nemcsak az államban lakozik, hanem szétszórva az egész társadalomban él, ideértve a saját fejünkben rögzült reflexeket is. Sőt, a hatalom ma már nemcsak az államok kezében van, hanem az államok feletti intézményekben.” (Adamovsky–Grubacic, 2003).*

„Az internethasználók közössége a mindennapi élet legváltozatosabb területeiről verbuválódik össze. Demográfiai összetétele egyre jobban megközelíti a világ teljes népességének demográfiai összetételét. [...] Az információs szupersztráda nem csupán a Kongresszusi Könyvtárban megtalálható könyvek gyors elérhetőségét jelenti, hanem sohasem látott, globális társadalmi képződmény.” (Nicholas Negroponte, 2002).**

A társadalmi struktúrák változása, a robbanásszerű átalakulásokat hozó kulturális evolúció a fejünk felett zajlik. A posztindusztriális korszakváltás – Daniel Bell kifejezésével élve – hálózatok kusza szövevényeit hozza létre, melyek összekötik a társadalom különböző szektorait. A helyhez, térhez és társadalmi elvárásokhoz kötött nagy létszámú csoportok helyét az egytagú vagy viszonylag kis létszámú csoportok szövetségei veszik át, amelyek alulról szerveződve, komplex entitásokat létrehozva megváltoztatják a nyilvánosság szerkezetét, felbomlasztják az ipari társadalom bürokratizált, szűk elit által irányított struktúráit és egy demokratikusabb társadalom megteremtéséhez vezetnek. De mi végre alakult ki ez a forradalmi jelentőségű változás? Egyáltalán: revolúcióról vagy inkább „refolúcióról” van szó?¹

E tanulmány Ernest J. Wilson elméletét felhasználva mutatja be a modern társadalmak modernizációjának, ipari társadalomból információs társadalommá történő transzformációjának útját, különös hangsúlyt helyezve az olyan struktúrák működésének vizsgálatára, amelyekben a rendszer egészének működését az egyének és az egyes társadalmi alrendszerek mindent átszövő kapcsolati hálói határozzák meg. A modell ismertetése után a civil társadalom virtuális térbeli működését vázolom. Választásom azért esett a Wilson-tézisek ismertetésére, mert ez a megközelítés még nem hatotta át a magyar tudományos közgondolkodást,² az akadémiai szféra zárt világa a strukturalista-funkcionalista gondolkodás talaján állva marginalizál minden új jelenséget, ami nem illeszthető be ennek fogalmi keretébe. Ugyancsak a tudományos diskurzusok mellékvágányán robot a hálózatok Barabási-Albert László és Marc Buchanan nevével fémjelzett, pár éves múlttal rendelkező új tudománya is, amely a fizika és a biológia törvényszerűségeit társadalomelméleti viszonyokra alkalmazza, és a nevezetes „harmadik hullám” (Toffler, 1980) egyik fontos elméleti bázisát alkotja. A posztindusztriális korszakváltás hírnökei a

* Adamovsky–Grubacic: *Az újszocialista alternatíva esélyei*.

http://attac.zpoc.hu/article.php3?id_article=292

** Nicholas Negroponte (2002): *Digitális létezés*. Budapest: Typotex.

¹ A „refolúció” (*refolution*) kifejezést Timothy Garton Ash alkalmazta először a forradalom és a reformok keverékének jelzésére.

² Az elmélet megjelenítésében a hazai tudományos diskurzusban eddig Z. Karvalics László, Csepeli György, Pintér Róbert és Molnár Szilárd szerzett érdemeket.

kényszerpálya ellenére rendre részt ütnek a strukturalizmus megingathatlannak vélt erődjén. A viszontválasz jószerivel kimerül abban, hogy pusztán az új médiumok megjelenését érzékelik, és a szemükben ez sem más, mint – Claus Leggewie szavával élve – „régibor új tömlőben”.³ A paradigmaváltásról sokan nem akarnak tudomást venni. Az információs társadalom pedig jelen van, Castells nyomán már jól tudjuk azt is, hogy globális, és az emberiség ma történelmének legújabb korszakváltását éli: „[...] az információs társadalom itt van, és nem opcionális, vagyis nem választás kérdése. Ez pedig az új technológiáknak »köszönhető«.”⁴

Wilson tézisei

Wilson szerint a modernizációs teljesítmény sikerét nem a kulcsszereplők (az állami, az üzleti, a tudományos és a civil szektor) önmagában vett teljesítménye, hanem a négy főszereplőt összekötő feltucatnyi kommunikációs csatorna működése, az őket összekapcsoló és információcserére készítő „transzláció” minősége határozza meg.

Ezt a modellt Wilson különösen a volt autoriter rendszerek esetében látta igazoltnak, hiszen magyarázatot adott arra, hogy az egyes országok azonos gazdasági teljesítmény mellett miért állhatnak különböző fejlődési szinten. Egy állam versenyképességét Wilson szerint az határozza meg, hogy zárt, monopolisztikus struktúrájának lebontásakor mennyi hatalmat hajlandó átengedni a másik három kulcsszereplőnek. Az úgynevezett gyémánt-modell kialakulásáról csak akkor beszélhetünk, ha a transzláció valamennyi szereplő között megvalósul. Téziseinek felállításához Wilson az a négy évig tartó kutatómunka vezette el, amit Brazíliában, Kínában, Ghánában, Indiában, Malajziában, Szenegálban, Dél-Afrikában és az Egyesült Államokban végzett. Személyes beszélgetések, interjúk sora ébresztette rá arra, hogy az átmenetnek egyszerre kell alulról és felülről kezdeményezett folyamatnak lennie. Wilson elméletét tovább gondolva egy tudatos, az IKT alkalmazása iránt elkötelezett politikai-üzleti elit, egy új kreatív osztály felemelkedését látjuk, ami ugyanúgy nélkülözhetetlen eleme ennek a folyamatnak, mint a szereplők közötti párbeszéd.

A „Quad-modellt” torzíthatja, illetve az alkalmazásához szükséges helyzet kialakulását akadályozhatja, ha az ipari korszak emberei hatalmuk, befolyásuk csökkenésétől félve a folyamat megakasztásában érdekeltek. Ezért különösen fontos a modern személység, az egyén, a lokális érdekképviselők és az egész civil társadalom hálózatba kapcsolódásának vizsgálata. A globális virtuális térben ugyanis a saját sorsának tevékeny irányítójaként fellépő civil szektor képes alulról kezdeményezett folyamatként elindítani a sikeres modernizációt.

Wilson első tézise azt mondja ki, hogy a sikeres fejlődés legfontosabb kulcsszereplője az IKT alkalmazásának irányítói (*ICT leadership*). A második tézis szerint az információs és kommunikációs technológiák terjedése nyomán a tudásalapú kisközösségek spórái –, a bizalomra és kölcsönös kommunikációra épülő modell megteremtésével megtermékenyítve a politikai elit diskurzusát is – megindítják a gyémánt-modell kiala-

³ Szabó (2004).

⁴ Pintér (2003).

kulását. Megindul a négy kulcsszféra közötti együttműködés. Végezetül a harmadik tézis azt állítja, hogy a fejlődő és a monopolista, zárt struktúrájú országokban az IKT-vezetők legfőbb támaszai azok a marginalizált, alacsony státuszú tömegek lehetnek, akik felemelkedésüket csakis az információs korszakváltástól várhatják.

Jól látszik, hogy Wilson a forradalmi jelentőségű, de reformok útján véghezvitt „refolúciós” folyamatok elindításában hisz, amelyekben az öntudatra ébredt, információs írástudással felvértezett új elit játszik főszerepet, de a hálózati társadalom modellje csak akkor lesz sikeres, ha a hatalom újraelosztása a *hi-tech* polgári társadalom létrejöttét is segíti.⁵ A közösségi szintér újjáéledésével az együttélés általános ókori feltételei kezdenek újra megvalósulni, a wilsoni gyémánt mozgásba lendül és lezajlik a társadalom totális szerkezetváltozása.

E szempontok alapján hamisnak bizonyulnak azok az eszmefuttatások, melyek szerint az információs kor vívmányai a hagyományos kommunikációs csatornákat nem szétzúzzák, hanem csak új eszközökkel gazdagítják. *Az Internet forradalmi hulláma nem az online, hanem az offline világon söpör végig.* Egy olyan társadalom, ahol a munkavállalás egyre nagyobb részét a távmunka teszi ki és a fiatalok egyre nagyobb hányada egyetemi végzettségre tesz szert, többé nem írható le az ipari társadalom kategóriáival, fogalmi rendszerével. A társadalom valamennyi alrendszere – a társas kapcsolatokat is ideértve – atomjaira hullik, majd új szervezőelv mentén újjáalakul.

Az IKT-vezetők szerepe

A hálózati államban minden azelőtt stabilnak és megingathatatlanak vélt képződmény megkérdőjeleződik. Flexibilitás és instabilitás, új, eddig ismeretlen helyzetek jelennek meg az élet minden területén. A vízióvezérelte tudástársadalom megköveteli az eddigi normák és attitűdök, valamint az intézmények teljes revízióját. Megváltozik az információs korszak legfőbb alappilléreinek tekintett oktatás szerepe is. A korábbi papíralapú, lineáris struktúrájú és időtlen időkre rögzített, „örök érvényűnek” tekintett tudásanyag átadását biztosító frontális oktatás helyét a „konstruktív pedagógia”, az individuális tanulás, a tanuló aktív személyét hangsúlyozó problémaközpontú tanulás veszi át, felértékelve az individuuum szerepét a tudás megszerzésének folyamatában. Az üzleti szektor is krízis előtt áll, mivel bizonytalan abban, hogy mely termékek gyártása kifizetődő, mire van szüksége az információs korszak emberének.

A meg hasonlítás és útkeresés időszakában a gazdasági versenyképesség és a társadalmi-gazdasági fölemelkedés útjára Wilson szerint az IKT-vezetők segíthetik országukat. A fejlesztő állam úgynevezett „társadalmi programokat” (*societal projects*) hajt végre. Castells elsősorban a délkelet-ázsiai államok és különösen Japán példájára irányítja a figyelmet, ahol „ezen társadalmi projekt történelmi kifejeződése a nemzeti identitás és a nemzeti kultúra igénylésének formáját öltötte...”⁶

Wilson példák során keresztül igazolja állítását: Jasmine Zhang pekingi vállalkozó 1993-ban kockára tette mindenét, hogy Kína első üzleti alapokra fektetett internet-

⁵ Shannon (2000).

⁶ Nyíri (1999).

szolgáltatóját létrehozta. Jorge Quiroga Bolívia elnökeként legfőbb prioritásként határozta meg, hogy tudásalapú társadalommá tegye országát. Brazíliában Carlos Alfonso a kormányzati és a tudományos szektor között épített ki együttműködést az internethaszna-
nátal össznépi alkalmazásának elősegítésére.

Az információs forradalom tehát elképzelhetetlen forradalmárok és az őket segítő szövetségesek nélkül. Az új IKT elit tagjai számos közös jellemző vonást viselnek minden vizsgált országban. A középosztályból származó, jól képzett, külföldi tanulmányokat is végzett személyekről van szó, akik más szektorok hasonló gondolkodású tagjaival lépnek szövetségre. Az új szövetségek és a szoros együttműködés segítségével az IKT-vezetők a társadalmat átalakító folyamatok éllovasaivá válnak.

Több közös vonás fellelhető az internet elterjedtsége és a GDP, továbbá az interkonnectivitás és a demokrácia foka között is. Wilson szoros korrelációt mutat ki a gazdasági teljesítmény és a technológia elterjedése között. Az általa vizsgált minták többsége azt mutatja, hogy minél magasabb az egy főre eső GDP, annál magasabb az internetpenetráció. Közel megegyező gazdasági teljesítményű országok esetén ott alacsonyabb az internetellátottság, ahol a társadalmi struktúrák között nagyobbak a különbségek és nem elégséges az egyes szektorok közötti kapcsolati tőke. A wilsoni magyarázatok továbbgondolását és tágabb kontextusba helyezését Christopher R. Kedzie végezte el, aki a kommunikációs kultúra oldaláról egyenesen azt állítja, hogy a demokratizáltság és a behálózottság, a kölcsönös összekapcsoltság szorosan összefügg, s ezt a viszonyrendszert a technológiai, szocializációs és funkcionális mintázatok felől célszerű megközelíteni. Az eszközellátottság és a hozzáférési esély növekedése az autoriter rendszerek szétmállásához, a GDP növekedéséhez, a lakosság képzettségi szintjének és tudásszintjének emelkedéséhez, az életminőség javulásához és a várható életkor növekedéséhez vezet.

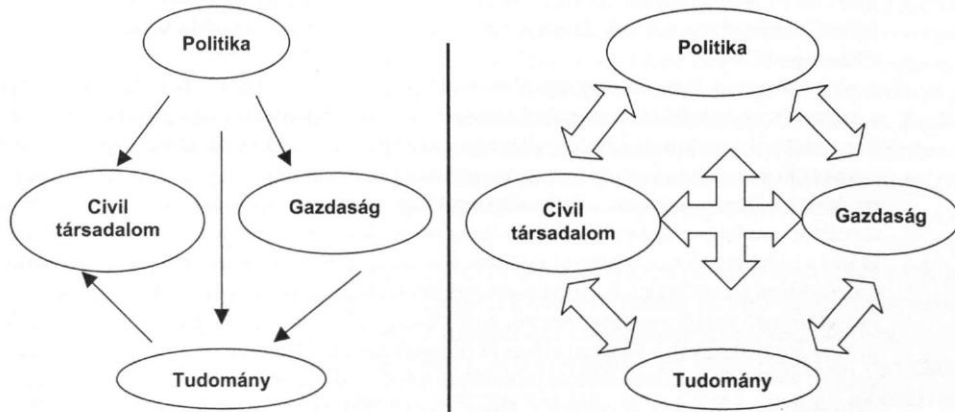
A gyémánt működése

A hálózati társadalom legsikeresebb vezetői megosztják hatalmukat a gyémánt többi szereplőjével, és a technológiai kihívásokra, a nemzetközi trendekre, valamint a társadalmat mozgató tényezőkre egyaránt reflektálnak. A szövetségesek köre kiterjed az információs és kommunikációs technológiák népszerűsítésében szerepet játszó valamennyi intézményre és az intellektuális szempontból kimagasló teljesítményű személyekre is.

Az információs forradalom záloga a négy szereplő között létrejött transláció minden irányban egyforma erősségű és azonos mélységű kapcsolata, ami a gyémánt létrejöttéhez vezet. Az IKT bajnokai (*ICT champions*) felismerték, hogy a globális hálózati világ működési elve egyfelől megkérdőjelezi az állam mindenhatóságát, másfelől pedig lehetővé teszi, hogy az továbbra is a fő diskurzus meghatározójának szerepében tettelegjen. A hálózati logika lényege az, hogy a társadalmi alrendszerek, a kulcsszereplők és az intézmények aszimmetrikus hierarchiába szerveződnek, sokszor laza, változókéony szerkezetű kapcsolatba lépve egymással. Az üzleti szektor meghatározza a számára hatékony termelési-technológiai rendszert, a civil szektor testközelből ismeri az egyes polgárok igényeit és közvetlenül tudja azokat képviselni, a tudományos szektor pedig tisztában van az új technológiák által indukált társadalmi változásokkal.

A gyökeres technológiai változások, a globalitás, a változékonyság a termelés és az oktatás folyamataiban, a munkafeltételek és az elvárások folyamatos átalakulása megszüntette a tudás állandóságát és bebetonozottságát is, s elkerülhetetlenül szükségessé tette a közös gondolkodást és a közös cselekvést.

A gyémánt-modell kialakulása és működése gyenge és megerősödött állapotában⁷

A wilsoni modell kategóriái gyűjtőfogalmak: a *Politika* alatt a kormányzatot, az államigazgatást és általában a közszférát dimenzióját, a *Gazdaság* alatt az üzleti élet szereplőit, a *Tudomány* alatt a kutatás és fejlesztés, valamint az oktatás világát, a *Civil társadalom* kifejezés alatt pedig a nem kormányzati szereplőket, a civil szervezeteket és a társadalmi mozgalmak együttesét, valamint az állampolgárokat értjük.

Wilson vizsgálatait azt igazolták, hogy a gyémánt kialakulásának idején az IKT-vezetők elsősorban a tudományos kutatók köréből rekrutálódnak. A kapcsolati háló kiépülésének kezdetén nélkülözhetetlen az informatikai és oktatási miniszterek feltétlen támogatása, hiszen az információs társadalom építésének mindenképp felett álló prioritása így gyűrűzhet be a politikai elit gondolkodásába.

A hálózati társadalom

Az információs társadalom hálózatban gondolkodni képes vezetői réteg megjelenését igényli. Wilson öt pontban ragadja meg az új vezető osztályt közvetlenül létrehozó tényezőket.

1. *Technológiai konvergencia:* A tudomány és a technológia terén tapasztalható változások egyre gyorsuló üteme, a szektorok közötti határok elmosódása és a konvergencia fokozódása új tudományterületek kialakulását hozza magával, amelyek a régiek összeolvadása révén jönnek létre. A multidiszciplinaritás kulcskategóriává válik, növekszik az igény, hogy a kutatók több tudományterületet műveljenek.

⁷ Wilson (2003).

2. *Az üzleti modellek konvergenciája*: A jóléti államok neokorparatív piramisstruktúrája már a múlté. A hálózati társadalom vezetése megköveteli, hogy a gyémánt valamennyi kulcsszereplője szövetségre lépjen egymással. Az együttműködésnek flexibilisnek, lazának kell lennie, a szereplőknek ugrásra készen kell várniuk a legváltozatosabb szövetségek kialakítására. A modell annyiban állandónak tekinthető, hogy a technológiák és a tudományterületek konvergenciája állandó partneri viszonyt és folyamatos párbeszédet feltételez. Ehhez szorosan kapcsolódik egy új tulajdoni formának a megjelenése is, amire Rifkin figyelt fel. A magántulajdon és a közösségi tulajdon egyvelegéből létrejövő „hozzáférési tulajdon” lényegében senkié, de azt meghatározott keretek között bárki képes lehet „birtokba venni”.⁸
3. *A társadalmi mobilitás iránya egyszerre horizontális és vertikális*. Míg a horizontális mobilitás a harmadik világ fejlődő országaiból kiáramló menekült-áradat formájában ölt testet, addig a vertikális mobilitás a fejlett világban a középosztály felduzzadásához vezet. Wilson nem tér ki a társadalmi struktúrában lezajló és az alapvető társas együttlétet érintő viszonyokra. A hálózatosodásnak a kulturális evolúcióra gyakorolt hatását Castells ismeri fel: a szociális vonzódás csökkenő tendenciája az individualizmus erősödéséhez vezet, ugyanakkor a helyhez, térhez kötött és születés által meghatározott csoportok helyét a hasonló érdeklődésű személyek hálózatba szerveződött kisközösségei veszik át. A számítógép felett görnyedő magányos internetező, a túlhajtott individualizáció teremtménye csupán mítosz, mint ahogyan a hálózati elit nyílt diktatúrájának alárendelt, állandó ellenőrzés alá vont és megfigyelt atomizálódott társadalom képe is az. Az internet decentralizációjával, „kuszaságával” amúgy is nehezen lenne összeegyeztethető egy hobbes-i értelemben vett Leviatán. Mackinnon találóan azt mondja, hogy „az interneten is létezik Leviatán, amelynek kedvéért az emberek hajlamosak feladni szabadságukat, hogy magának a médiumnak az értékeit és energiáját megóvják. [...] A Leviatán az interneten például abban nyilvánul meg, hogy bizonyos csoportokban szívesen vesszük a moderátor jelenlétét.”⁹ Ez a fajta ellenőrzés azonban semmiképp sem tekinthető totálisnak, pusztán az együttműködés minimumát teremti meg. Számos kutatás igazolja, hogy az információs és kommunikációs technológiák segítségével létrejött virtuális közösségeket alkotó egyének nem csak a digitális univerzum, hanem saját szűkebben vett életterük problémái iránt is fogékonyságot mutatnak. A felhasználói közeget közvetlenül éri a globális hatások, a globális és a lokális tartomány találkozásai „glokalizációs” élmények megszületéséhez vezetnek, amelyek visszacsatolási mechanizmusokon keresztül a társadalom és a politikai rendszer egészét is alakítják. A digitális polgár értelmezi a globális jelenségeket, ugyanakkor képessé válik új tartalmakat létrehozni, és végső soron a globális szinten zajló diskurzusok meghatározására is lehetőséget kap.

Ray Oldenburg láttelepe (*The Great Good Places, 1989*) talán még kifejezőbb: „Figyeljünk azokra a helyekre, ahol másokkal együtt töltjük az időt (közösségi központok, szépségszalonok, kávézók, fodrászüzletek, szervizállomások, futballpályák, országúti pihenők), ahol az emberek összegyűlnek, vitatkoznak, csapják a szelet egymásnak. Olyan helyek, ahová szabadon megyünk, és akkor jövünk el onnan, amikor jólesik. Tanulunk a barátainktól és tanítjuk őket. Helyek, amelyek fontosak nekünk, amelyekre emlékezünk, amelyek időnként az életünket szervezik. A kibertér is fokozatosan ilyen helyé válik. Mint a szűzföldeken, amelyeket egykor a pionírok hódítottak meg, úgy lakjuk be és építjük ki a nevezetes 'helyeket'. A harc azonban itt nem az aranyért folyik, a kibertér

⁸ Rifkin (2001).

⁹ Wallis (2002).

'természeti kincsei', erőforrásai az összekapcsolt elmék: a megértés, a tudás, a víziók megosztása és a szinergia, a termékeny együttműködés."¹⁰

4. *A termelés legfőbb tényezői az Információ és a Tudás.* Az agrár-társadalmak korában a földesúri birtokok, az ipari korszakban a futószalaggyártásra berendezkedett nagyüzemek, az információs társadalom korában pedig az egyetemi és kutatási intézmények a társadalom működésének legfőbb mozgatórugói.
5. *Társadalmi egyenlőtlenségek és szegénység.* Wilson rámutat, hogy az információs társadalom kialakulása ugyan a hatalmi struktúrák megváltozását eredményezi, de ez a belső szerkezeti problémákat nem oldja meg: az információszegény és az információgazdag országok (és egyének) közötti szakadék növekszik. Nem hisz abban, hogy az eszközellátottság, a számítógépekhez és az internethez való hozzáférés bővítése önmagában biztosíthatja „a technológiai szakadékon túlmutató tudásszakadék” (*knowledge gap*) áthidalását. Ezek a különbségek már az információs forradalom előtt is létező problémát jelentettek. Az információs és kommunikációs technológiai eszközök elérése és használata csak új megvilágításba helyezi és újraértelmezi a társadalmi egyenlőtlenségek egyik körét."¹¹

Az információs és kommunikációs technológiát Wilson rendkívül értékes eszköznek és egyszerűsre mind transzformatív ágensnek tekinti, amely az individuum közvetítő szerepe nélkül kevésnek bizonyulna a tudásalapú társadalom megteremtéséhez.

A gyémánt-modellt működtető elit legfőbb ismerve az, hogy tisztában van azzal, mit nem tud. Az elit tagjai kétségkívül világosan látják, hogy a vízió-vezérelt hálózati tudás-társadalom megteremtéséhez tudáskultúrára (*knowledge culture*) is szükség van. Az IKT-elit úgy képes ezt megvalósítani, ha jövőképet és prioritásokat fogalmaz meg, és döntéseivel a jövő generációk boldogulását biztosító lépéseket tesz.

A gyémánt-modell működéséhez az egyének szintjén, a gyémánt-szerkezet szintjén, valamint a nemzeti és a nemzetközi szinten egyaránt támogatásra van szükség.

Az individuumnak az új korszak iránti nyitottságával, a gyémánt-szerkezetnek pedig a szervezeti kultúra változásokra való hajlandóságának biztosításával képessé kell tennie a modellt újabb és újabb kapcsolati, szövetségesi hálózatok kiépítésére, míg a nemzeti szintnek a folyamatos innovációhoz kell megfelelő táptalajt biztosítani, ügyelve arra, hogy a változások ne csak a technológiákra, hanem az intézményekre is kiterjedjenek. Wilson szerint az IKT-vezetők előtt álló legnagyobb kihívást az jelenti, hogy voluntarizmustól indítva ne hozzanak létre leviatán-szerű totális ellenőrzést biztosító kézi vezérlésű gépezetet. A változások ugyanis társadalmi igényekből is táplálkoznak, tehát két irányban, felülről lefelé és alulról felfelé egyidejűleg kell végbemenniük. A nemzetközi porondról érkező támogatás részint a „legjobb gyakorlatok” (*best practices*) belföldi viszonyok közötti implementációjában, másrészt az IKT-vezetők globális méretű összefogásában nyújt segítséget, olyan döntéshozó szerveken keresztül, mint az ICAN, a WTO és a *World Economic Forum*.

Wilson néhány hipotézis felvázolásával zárja tanulmányát:

1. Minél inkább működésbe lendül a gyémánt-szerkezet, annál inkább átitat mindent a technológia forradalma.

¹⁰ Z. Karvalics (2004)

¹¹ http://www.ihm.gov.hu/aloldalok/netret/sziget_hetfo/digitalis_szakadek.print

2. Minél szorosabb a transláció, különösen a civil társadalom domináns alakjai között, annál progresszívebben hatja át az IKT-stratégia a társadalom minden szegmensét.
3. Ahány gyémánt, annyiféle erőegyensúly képzelhető el: a kulcsszereplők közül minden esetben mások lesznek meghatározó erejük.
4. Az új elitnek tisztában kell lennie azzal, hogy a technológia dominanciája és a kizárólag felülről lefelé irányuló hatások uralomra jutása állandó veszélyforrás, ezért megfelelő fékek és ellensúlyok (*checks and balances*) kidolgozására van szükség.
5. A gyémánt-modell nélkül nem jön el az információ forradalma, a hálózati tudástársadalom. A digitális lét hiánya magát a létet is megkérdőjelezi. Castells Shakespeare parafrázisával él: „to be networked or not to be”,¹² és úgy folytatja a wilsoni gondolatmenetet, hogy a „kirekesztettek” is hatással van a globális virtuális tér, de annak leginkább a negatív, növekvő munkanélküliséget és kiszolgáltatottságot eredményező hatásait érezhetik.
6. A hálózati vezetők hatalma nem a weberi értelemben vett tradicionális hatalom, hanem sokkal inkább azokon a képességeken alapul, amelyek segítik a hálózati létben való eligazodást. Ez a képesség azonban tanítható és tanulható, és semmi esetre sem lehet csak egy szűk elit kiváltsága.

A gyémántot működtető szereplők és a szerkezet működése kapcsán Wilson megállapítja, hogy a kollaboratív vezetés egyszerre rendezetlen, frusztráló a régi elite nézve és ugyanakkor nélkülözhetetlen a globális digitális univerzumba való becsatlakozáshoz. A hierarchikus menedzsment helyére az információs kor kerekasztalának lovagjai lépnek, partneri viszonyt alakítva ki egymás között. A kerekasztal tagjává, új napirendi pontok meghatározójává „bárki” válhat, aki a szükséges tudás birtokában van.

A Wilson gyémánt három civil tengelyéről

A kollektív cselekvés paradicsomi időszakának az ókori görög városállamok közvetlen részvételre épülő demokráciáját szokás nevezni. A közügyek gyakorlásától, a politikai döntéshozataltól való elfordulás elképzelhetetlen volt, az egyén mint „homo politicus” definiálódott. A történelem későbbi időszakaiban azonban a polgárok fokozatosan kiszorultak a közösséget érintő ügyek megtárgyalásából, a közvetlen részvétel helyét a képviselő vette át. Napjainkra a demokratikusan működő államok újra teret engedtek az alulról érkező akaratok szervezett formában történő megjelenítésének. A túlzott állampolgári aktivitást néhány szerző a képviselői demokrácia zavaival kapcsolja össze, míg Dahl, Habermas és Rawls ezt a magatartást egyenesen a létező politikai rendszer legfőbb legitimációs tartópillérének és normális működésének tekinti.

Napjainkban a nonprofit szektor kollektív cselekvési logikájára kívülről a kulcsszereplőkkel való kapcsolat, a transláció és a külső értékek nyomása gyakorol hatást, míg belülről ugyanez a logika a civil társadalom, a szubszidiaritás és a társadalmi tőke hálózatainak fogalmaiban nyer új értelmet.

A társadalmi tőke fogalmát Molnár Szilárd így értelmezi: „A társadalmi tőke kifejez egyfajta társadalmi hálózatot (baráti találkozók, látogatások, szomszédi kapcsolatok, társadalmi események), valamint egyfajta civil elkötelezettséget is (hajlandóság a kö-

¹² Pintér (2003).

zösségekben való részvételre, véleménynyilvánítás, tagsági viszonyok, választásokon való részvétel stb.). Barry Wellmann és munkatársai a hálózati tőke és a részvételi tőke mellé még egy elemet beemelnek, nevezetesen a közösségi elkötelezettség tőkéjét. A társadalmi tőke ugyanis nem csupán a személyközi interakciók motivációját és a szervezetekben való részvételi hajlandóságot foglalja magában, hiszen az emberek általában nyitottak a közösségek felé és erősen motiválja őket a valahová tartozás belső igénye, ami tovább növelheti a társadalmi tőkét.”¹³

A civil szektor vizsgálatokor Péterfi Ferenc két fő funkciót határoz meg: az egyik oldalon a társadalmi kontrollt, a társadalmi politikai részvételt és a termékeny diskurzust, a másik oldalon pedig a szolgáltatást.¹⁴ A nonprofit szektornak – amellet, hogy kommunikációs kapcsolatba kell lépnie a társadalom másik három nagy szereplőjével – mindkét fentebb említett funkcióját egyidejűleg be kell töltenie. Coleman szerint a gazdaság logikáját az 1980-as évektől kezdve új üzleti modell, a privatizációra épülő logika határozza meg, ami az állampolgár mint fogyasztó igényeinek kanalizálására törekszik. A gazdaság és a civil szektor közötti kommunikációt új alapokra helyező elmélet nagy hibája, hogy a határvonalakat nem a minőségi változók, hanem a költséghatékonyság mentén húzza meg. A politika és a civil szektor kapcsolatát új alapokra helyezi a transláció kiteljesedése: a mindenkori hatalom kezd lemondani a társadalmi egyenlősítéstről és legitimitációjának alapját a széles alapokra helyezett állampolgári részvételben látja, tehát a deliberatív folyamatokat helyezi előtérbe.

Napjainkra alapelvvé vált a civil szféra bevonása a döntéshozatal folyamatába. A skót parlament például szoros együttműködésben áll a valós társadalmi támogatottságú skót civil szervezetek esernyő-szervezetét alkotó civil fórummal.

Az információs és kommunikációs technológiák megjelenése átrajzolta a médiuumok korábbi világát. Egyetlen orgánium sem képes többé domináns szerep betöltésére. Bizonyos aspektusokban elfogadjuk McLuhan tézisé: az új kommunikáció olyan aktív hálózati közösségek létrejöttéhez vezet, amelyek hatást akarnak gyakorolni a politika menetére. Ez természetesen még nem jelenti a globális falu kialakulását, de azt sem, hogy az internet mint aktív hálózati gondolkodást teremtő médium ne alakítaná át folyamatosan a politikai berendezkedést. Számos szerző kutatásai – köztük a *Pew* kutatóvállalat vizsgálata az *Internet & American Life Project* keretében – azt mutatták, hogy „az amerikai felhasználók online világát 'vibráló' és 'mély' társadalmi aktivitás jellemzi.”¹⁵ Az internet mint „elektronikus Hyde Park” jelen idejű, aktív és interaktív diskurzus kialakulását teszi lehetővé, és a visszakereshető adatok tárházaként sokrétű beszélgetések és akciók lebonyolítására nyújt lehetőséget. Az internet szellemisége a mindenki számára egyenlően hozzáférhető és ingyenes információ elvén alapul, ezért az alacsony érdekérvényesítő képességgel rendelkező csoportok is komoly sikereket érhetnek el.

A világháló, az információs és kommunikációs technológiák magukban hordozzák a lehetőséget a közösségi részvételen alapuló participatív demokrácia megteremtésére. Bár eddig erre globális szinten nem került sor, a fentiekben elmondottak miatt mégsem tudjuk elfogadni Kiss Balázs érvelését, aki így írt: „[...] ismereteim szerint az internet

¹³ Molnár (2004).

¹⁴ Péterfi (2004).

¹⁵ Molnár (2004).

eddig nem állította megoldhatatlan tudományos problémák elé a politikatudomány közösségét: a vázolt szekvenciáknak azon a pontján vagyunk, ahol megkezdődött ugyan az arzenál felülvizsgálata, de új internetparadigma még nem sejlik fel a láthatáron.”¹⁶

A következőkben néhány példán keresztül azt vizsgáljuk, hogy a döntéshozatal helyi, nemzeti és nemzetek fölötti szintjein a társadalom melyik szereplői kezdeményeznek kommunikációt. Az első kezdeményezések között tartják számon az 1995-ös minnesotai *MN-Politics* elnevezésű e-mail fórumot és az ennek mintájára felállított *UK Citizens Online Democracy (UKCOD)* internetes fórumot. A kormányzati struktúrához csak néhány gyenge szállal kötődő hálózati közösségek mindkét esetben politikai akciókra használták fel a virtuális teret, az informális befolyás szintjén maradv. Mindkét alkalommal alulról jövő kezdeményezés eredményeként valósult meg a polgári öntevékeny akarat kifejeződése.

A nemzeti szintű diskurzusok esetében jellemzően a kormányzati szektor bizonnyul kezdeményező félnek. A központi kormányzat 1998-ban Dániában és Franciaországban az országok IT-politikájának kidolgozása alkalmából, Nagy Britanniában pedig az adatvédelmi törvény kapesán indított el széles alapokra helyezett online társadalmi vitát.

Coleman nem tér ki a globalizmus ellen vagy mellette állást foglaló, illetve a vallási kérdéseket, a környezet védelmét vagy a nemiséget tevékenységük középpontjába állító csoportok tárgyalására. Ezek a társadalmi mozgalmak már a nemzetek fölötti térben értelmezhetők és működésük egy új jelenség, a globális civil társadalom kialakulása felé egyengeti az utat. A huszonegyedik század új konfliktusai újfajta szövetségek és új törésvonalak létrejöttét eredményezik az új virtuális univerzumban. Ezt érzékeltetheti az alábbi két példa:

1. A globalizmus kritikája, az antiglobalista mozgalmak működése egyrészt a számtalan országhatáron átvélő hatású multinacionális gazdasági szereplők, másrészt az őket támogató kapitalista kormányok ellen irányul, amelyek együttesen a globális kapitalizmus mint a huszonegyedik század domináns politikai berendezkedési formáját képviselik.
2. A mexikói kormány ellen fellépő zapatista tüntetők annak idején egy nemzetállami szintű konfliktusra hívták fel a világ figyelmét a világhálón keresztül. Ez a példa Habermas kommunikativközösség-konceptióját erősítette, a zapatisták és a mexikói kormány háborúja kiber-hadviselésé alakult át, és mindkét oldal az internet segítségével akarta a maga oldalára állítani a globális közvéleményt.

Steven Clift, az internetnek a demokráciában, illetve a kormányzás és a közösségi élet terén történő felhasználását kutató hírneves „online stratégia”, a minnesotai *E-Democracy* nonprofit szervezet elnöke több mint egy évtizede foglalkozik az online állampolgári kezdeményezések lehetőségeinek fejlesztésével és továbbgondolásával. Kutatásainak középpontjában az áll, hogy a közösségépítő és demokratikus kezdeményezések megvalósításakor miként lehet a hálózati technológiákat az internet alapvető infrastruktúrájára fókuszálni. Ennek szellemében számos program koncepcióját fogalmazta meg:

Open Groups (<http://opengroups.org/>): Az átlagos internethasználónak kevés a lehetősége arra, hogy számára vonzó fórumokat leljen fel és azokat értékelje vagy csatla-

¹⁶ Kiss (2004).

kozzon hozzájuk. Az *Open Groups* az online csoportok leírására létrehozna egy XML szabványt, megteremtene a lehetőséget ahhoz, hogy a szabványt integrálni tudják az elektronikus levelezési listákat, hálózati fórumokat és *chat*-szervereket kezelő szoftverekbe, valamint életre hívna egy olyan mechanizmust, amely összegyűjtené és hozzáférhetővé tenné az idevágó információkat.

Representative Democracy Online Toolkit: Ez az alkalmazás-együttes azt célozza meg, hogy az internetes szabványokat és a nyílt forrású szoftvereket lehetőség szerint ott használják fel, ahol azok segíthetik a világhálónak a formális képviselési folyamatokba való integrálását. Bár alapvetően nem új internetes szabványok megalkotására terveztek, alkalmazható lehet kormányzatok és tudományos központok annak érdekében megvalósítandó hálózati együttműködéséhez, hogy a világ különféle képviselési testületei számára kedvező költségvonzatú, teljes kapacitású szoftvereszközöket hozzanak létre. Példaként említhető a beérkező e-mailek szűrésére is alkalmas *E-mail Response* elnevezésű korszerű adatfeldolgozó segédeszköz; a *Virtual Hearing* nevet viselő rendszer, amely lehetővé teszi a nyilvános bírósági tárgyalások valós idejű online követését (ideértve a sokszorosított írásos tájékoztatókat és segédanyagokat is), illetve az interneten keresztül történő vallomástételt; valamint a *Public Notice* nevű rendszer, amely egy adott joghatóság földrajzilag meghatározott illetékességi területén belül valamennyi nyilvános gyűlésről és beütemezett programról online tájékoztatást ad.

Digital Datacasting (<http://www.publicus.net/pi/>): A digitális televíziózás világméretű megjelenésével a kezünkben került a leglényegesebb közszolgálati információkhoz történő egyetemes hozzáférés megvalósításának a kulcsa. A digitális televíziózáshoz kidolgozott szabványok ilyen célú felhasználására irányuló törekvések jelentős fejlesztő munkát kívánnak meg: a hálózatok legalkalmasabb fejlesztési megoldásait a politikai erőknél össze kell hangolniuk a műsorszórással kapcsolatos szabványokkal és általában a szabályozás ellentmondásos területével.²⁸

Zárszó

Az információs társadalom globális léptékű, mindent átható hálózataihoz valamennyi tudással felvértezett kulcsszereplő hozzátesz valamit, s ezáltal maga is a hálózatok részévé válik, de egyetlen szereplő sem rendelkezik kizárólagos hatalommal a rendszer egésze felett. Az információs társadalom és a tudásgazdaság fejlesztésének hírnökei és végrehajtói tudatos digitális polgárok, akik képesek a hálózati gondolkodásra, és a kibertérben működő civil szervezeteket, társadalmi mozgalmakat nem ellenfélnek, hanem szövetségesnek tekintik. A poszt-indusztriális korszakváltás radikális erői minden korábban stabilnak hitt struktúrát szétzúznak. Az új társadalmi berendezkedés főszereplőinek (és az identitás-válságba került egyéneknek) fel kell ismerniük, hogy az információs társadalmat csak sokrétű tudás kombinációjával lehetnek képesek hatékonyan működtetni, s ennek érdekében egyre szorosabb kapcsolatokat kell kiépíteniük egymással.

Magyarországon napjainkban még sem a politikai elit, sem a tudományos szektor nem ismerte fel teljes mértékben, hogy a politikai közbeszédet új prioritások köré kell szervezni és gyökeresen új társadalom- és jövőképet kell kialakítani. Ha az interkon-

nektivitásra épülő új kommunikációs minták értékelésének vizsgálata elmarad, ha nem mérjük fel időben a Wilson-modell adaptációjának lehetőségeit, nem vesszük szemügyre a kitörési pontokat és versenyelőny-képző változókat, lemondva az információs társadalom vívmányairól, akkor Magyarország hosszú időre kimarad a globális digitális univerzum hálózataiból. A civil szektornak mint az információs társadalom egyik kulcsszereplőjének mozgósítása, illetve mozgalommá szerveződése szintén elmaradt, ezért kutatásokra van szükség többek között annak kiderítéséhez is, hogy a vidéki régiókban miért nem jelentkezett mindeddig tömeges méretű igény a közösségi tulajdonú üveg-szálás vagy hibrid hálózatok (*rural broadband*) kifejlesztésére.²⁹

Irodalom

Manuel Castells (1989): *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban Regional Process*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.

Manuel Castells (1996): *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.

Manuel Castells (1997): *The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. II*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.

Steven Clift (2001): *A demokrácia internete*.

<http://www.ittk.hu/infinet/2001/0322/gondolatok.html>

Ernest J. Wilson III (2003): *Leadership for a networked world. Background paper for Development Gateway Forum*. Petersberg, Germany, May 21.

Jay G. Blumer – Stephen Coleman (2001): *Realising Democracy Online: A Civic Commons in cyberspace*. IPPR/Citizens Online Research Publications, No. 2. London, March.

Juhász Lilla (2004): Predigitális harmadik világ. A fejlődő országok az információs társadalom korszakában: realitások és lehetőségek. *Egyenlítő*, 2004/3.

Juhász Lilla (2004): Elméleti széljegyzetek a predigitális harmadik világ gondolatköréhez. *Egyenlítő*, 2004/5.

Juhász Lilla (megjelenés alatt): Internet, kapitalizmus és új baloldal. *Egyenlítő*.

Kedzie, Christopher R. (1998): *The Third Waves*. In Kahin, B. – Keller, H: *Borders in Cyberspace*. MIT Press.

Kiss Balázs: Az internet politikatudományi diskurzusai. *Információs Társadalom*, 2004/1.

Kollányi Bence – Molnár Szilárd – Z. Karvalics László (2004): *A BME ITTK éves jelentése a magyar információs társadalomról 2004-ben*. Magyar Információs Társadalom Stratégia. MITS 1076/2004.

Molnár Szilárd (2004): *TV, internet, civil társadalom*. Előadás a Rajk László Szakkollégium „Társadalmi mozgalmak és online közösségek” című konferenciáján, Budapest, 2004. február.

Nyíri Kristóf (1999): Castells – The Information Age. *Replika*, 36, 157–181.

<http://www.c3.hu/scripta/replika/36/13nyiri.htm>

Péterfi Ferenc (2004): A közösségi akarat esélyeiről. *Parola*, 2004/3.

Pintér Róbert: A globális információs társadalom: Castells – The Information Age. *Jel-Kép*, 2003/3.

- Informatikai és Hírközlési Minisztérium: *Mitől lehet digitális a szakadék?*
http://www.ihm.gov.hu/aloldalok/netret/sziget_hetfo/digitalis_szakadek.print
- Jeremy Rifkin (2000): *The Age of Access. The new culture of Hypercapitalism where all life is a paid-for experience.* New York: Jeremy P. Tarcher/Putnam.
- Paddy Shannon (2000): The Internet and Capitalism (4). *The Socialist Standard Journal of The Socialist Party.*
- Szabó Máté: *Globális demokrácia, globális civil társadalom, új médiák.* Előadás a Simonyi Károly Szakkollégium „Társadalmi mozgalmak és az Internet” című konferenciáján. Budapest, A38 hajó, 2004. február. 20.
- Patricia Wallis (2002): *Az internet pszichológiája.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Z. Karvalics László (2004): Fantomra légvár – kritikai megjegyzések egy figyelemre méltó diskurzushoz. *Információs Társadalom*, 2004/3–4.

Juhász Lilla

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán végzett 2003-ban. Jelenleg a Budapesti Műszaki Egyetem Információ- és Tudásmenedzsment Tanszékén egyetemi tanársegéd, a tanszék ITOK-jának titkára illetve az Információs Társadalom és Trendkutató Központ kutatója. Az Európai Unió szakmai műhelyének tagja. Doktorandusz hallgató (ELTE-ÁJK Politológia).